

Eugeniusz Z. Zdrojewski

Politechnika Koszalińska
Koszalin

PRZENIKANIE KONCEPCJI KAPITAŁU LUDZKIEGO DO DEMOGRAFII I GEOGRAFII LUDNOŚCI

PERMEATING OF THE HUMAN CAPITAL CONCEPTION TO DEMOGRAPHY AND GEOGRAPHY OF THE POPULATION

Zarys treści: dzięki twórczemu wkładowi amerykańskich uczonych w nauki społeczno-ekonomiczne już od kilkudziesięciu lat za główny czynnik wzrostu uznaje się kapitał ludzki. Właśnie tę problematykę uczyniono przedmiotem opracowania. Podstawowym celem artykułu jest ukazanie dynamiki i aktualnego poziomu wykształcenia ludności Polski na tle przemian demograficznych. Badania dotyczą lat 2000-2008, wykorzystano zwłaszcza wyniki spisów powszechnych z lat 2002 i 1988, uwzględniając podział na miasta i wieś.

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, zasoby ludzkie, poziom wykształcenia

Key words: human capital, human resources, level of education

Wstęp

Pojęcie „kapitał ludzki” weszło na stałe do kanonu słownictwa ekonomicznego w drugiej połowie XX wieku (Łukasiewicz 2009). Przyjęło się ono również wśród przedstawicieli innych dyscyplin naukowych i jest obecnie dość powszechnie używane na określenie niematerialnej wartości przedsiębiorstwa, czyli niezwykle istotnego składnika ludzkiego (Baron, Armstrong 2008). We współczesnych gospodarkach największe znaczenie mają kapitał ludzki i wiedza, co znajduje odzwierciedlenie w nazwie: gospodarka oparta na wiedzy (*Zarządzanie kapitałem...* 2007). W każdym typie gospodarki funkcjonują ludzie i to od ich kwalifikacji i umiejętności zależy głównie jakość produkcji i świadczonych usług oraz poziom życia ludności.

Na każdym większym terytorium utrzymują się pewne różnice w poziomie rozwoju gospodarczego i jakości życia jego mieszkańców. Wiąże się to m.in. z posiadanymi zasobami ludzkimi, sposobem ich kształtowania, ich jakością i rolą odgrywaną w życiu społecznym. Jednym z najważniejszych czynników rozwoju społeczno-ekonomicznego kraju czy poszczególnych regionów jest kapitał ludzki. Jego zasoby i rola są uwarunkowane nie tylko liczebnością populacji, lecz przede wszystkim

wiedzą, umiejętnościami, przedsiębiorczością, kreatywnością, zdrowiem i podobnymi cechami mieszkańców wydzielonego obszaru. Wszystkie te i inne pożądane właściwości potencjału ludzkiego są kształtowane w określonym czasie przez tzw. inwestycje demograficzne. Przyczyniają się one nie tylko do rozwoju fizycznego (biologicznego), ale także służą kształtowaniu osobowości oraz rozwojowi intelektualnemu.

Jakość zasobów ludzkich danego terytorium jest rezultatem długotrwałych przemian demograficznych, dokonujących się pod wpływem wielu czynników. Podstawowe znaczenie spośród nich ma pięć następujących procesów: rodność, umieralność, migracje, dynamika i kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego oraz poziom edukacji. W tym opracowaniu szczególną uwagę poświęcono rezultatom kształcenia w Polsce.

W naszym kraju w ostatniej dekadzie minionego wieku i na początku XXI wieku nastąpiły dość radykalne przemiany ludnościowe, co potwierdzają zmienne opisujące najważniejsze zjawiska, procesy i struktury demograficzne, przedstawione niżej w tabelach. Przede wszystkim osłabieniu uległa dynamika przyrostu naturalnego oraz ogólne rozmiary i natężenie mobilności przestrzennej ludności. Oprócz malejącej ruchliwości terytorialnej, zauważalne zmiany dotyczą też podstawowych kierunków ruchu wędrownego i demograficznych cech migrantów. Nie pozostaje to oczywiście bez wpływu na przestrzenną strukturę populacji, zmiany liczebnych proporcji mieszkańców miast i wsi oraz niektórych struktur i procesu reprodukcji ludności. Zmieniła się, a właściwie jednoznacznie poprawiła struktura ludności według poziomu wykształcenia, co podnosi wartość kapitału ludzkiego.

Przez wiele lat fascynował nas rozwój urbanizacji w Polsce, m.in. na skutek przepływu ludności wiejskiej do miast. Na obszarach wiejskich kraju pozostał jednak znaczny odsetek ogółu ludności, a w ostatnich latach obserwujemy nawet wzrost tego wskaźnika. Warto przy tym dodać, że pod względem jakościowym jest to inna populacja (np. pod względem poziomu wykształcenia, źródeł utrzymania) niż kilkanaście lat wcześniej. Zasoby ludzkie obszarów wiejskich stanowią dziś bardzo istotny czynnik rozwoju wsi. Ze względu na objętościowe ramy opracowania pominięto analizę rzeczywistego poziomu wykorzystania tego potencjału. Trzeba jednak wspomnieć, że stopa bezrobocia – pomimo pewnego obniżenia się – pozostaje nadal na obszarach wiejskich znacznie wyższa niż w miastach.

Podstawowym celem opracowania jest więc ukazanie zmian stanu liczebnego wybranych cech ludności i czynników przemian oraz wzrostu kapitału ucieleśnionego w ludziach. Szczegółowszej analizie poddano zmiany poziomu wykształcenia jako podstawowego składnika kapitału ludzkiego.

Twórcą teorii kapitału ludzkiego jako narzędzia ułatwiającego zrozumienie czynników wzrostu gospodarczego jest noblista G.S. Becker (1964). Za współtwórcę tej koncepcji uznaje się T.W. Schulza, również laureata Nagrody Nobla, który szczególnie wiele uwagi poświęcił inwestowaniu w człowieka jako podstawowemu czynnikowi powiększania kapitału ludzkiego (1976).

Opierając się na ich pracach, od około połowy lat dziewięćdziesiątych minionego stulecia wiele uwagi problematyce kapitału ludzkiego poświęcają liczni autorzy polscy. Podstawowe znaczenie dla badań rozwijanych w Polsce ma książka S.R. Do-

mańskiego z 1993 roku, w której znajdujemy m.in. definicję tego pojęcia. Pisze on, iż kapitał ludzki można określić „jako zasób wiedzy, umiejętności, zdrowia, energii vitalnej zawartej w społeczeństwie. Zasób ten jest dany przez genetyczne cechy danej populacji raz na zawsze, ale można go powiększać drogą inwestycji zwanych inwestycjami w człowieka” (Domański 1993).

Szerzej to pojęcie ujął w swojej pracy z 1961 roku T.W. Schulz. Tę definicję przytaczam za W. Florczakiem: „Przez kapitał ludzki w szerokim sensie rozumie się wszystkie cechy psychofizyczne jednostki, takie jak wrodzona zdolność, zasób wiedzy, poziom wykształcenia, umiejętności i doświadczenie zawodowe, stan zdrowotny, poziom kulturalny, aktywność społeczno-ekonomiczną, światopogląd itp.” (Florczak 2007). Natomiast w wąskim znaczeniu kapitał ludzki utożsamiany bywa zazwyczaj z poziomem wykształcenia danej jednostki. Właśnie dlatego wykształcenie uczyniono głównym przedmiotem opracowania.

Ujęcie tego zagadnienia uzależnione jest od dostępności konkretnych danych statystycznych. Artykuł opracowano przede wszystkim na podstawie wyników dwóch ostatnich spisów powszechnych ludności oraz nowszych informacji zawartych w publikacjach GUS. Zasadnicze znaczenie miały odpowiednie edycje Rocznika Demograficznego i Małego Rocznika Statystycznego. Zawierają one niezbędne dane liczbowe, a także liczne wskaźniki i współczynniki charakteryzujące różnorodne zjawiska, procesy i struktury demograficzne, pozwalające na zastosowanie metody statystyczno-opisowej.

Ze względu na źródłowy charakter opracowania w niewielkim zakresie skorzystano z bogatej literatury przedmiotu. Najbardziej przydatne publikacje wykazano w końcowej części artykułu. Są to wybrane prace takich autorów, jak: A. Baron i M. Armstrong, Z. Chojnicki i T. Czyż, G.S. Becker, S.R. Domański, W. Florczak, D. Kopycińska (red.), G. Łukasiewicz, M. Przybyszewski (red.), T.W. Szulz, A. Sosnowska (red.), E.Z. Zdrojewski.

Zmiany stanu liczebnego ludności

Dane zamieszczone w tabeli 1 wskazują na stały liczebny i procentowy przyrost ludności wiejskiej, przy malejącym udziale mieszkańców miast. Oznacza to, iż ludność mieszkająca na obszarach wiejskich stanowi blisko 39% populacji Polski. W porównaniu z europejskimi i wysoko rozwiniętymi krajami innych kontynentów jest to wskaźnik bardzo wysoki. Wieś dysponuje więc ogromnym potencjałem demograficznym, o czym świadczą również inne wskaźniki i współczynniki.

Z danych zawartych w tej tabeli (nr 1) wynika też, że ogólny stan zaludnienia kraju już od lat ulega zmniejszeniu. Do niedawna ubytki były powodowane jedynie ujemnym saldem migracji zagranicznych. Począwszy od 2002 roku znak ujemny przejściowo miał również przyrost naturalny (por. tab. 2). Dotyczy to jednak wyłącznie miast. Chociaż na skutek zmian administracyjnych wieś co roku traci pewną liczbę mieszkańców, to jednak straty te są z nadwyżką rekompensowane przez przyrost naturalny i saldo migracyjne. Te czynniki powodują wzrost liczebny ludności wiejskiej.

Tabela 1

Ludność Polski na podstawie bilansów

Table 1

Population of Poland on the basis of balances

Wyszczególnienie	2000	2002	2004	2006	2008
Stan w dniu 31 XII w tys.	38 254	38 219	38 174	38 125	38 136
Miasta – w tys.	23 670	23 571	23 470	23 369	23 288
w %	61,9	61,7	61,5	61,3	61,1
Wieś – w tys.	14 584	14 648	14 704	14 756	14 848
w %	38,1	38,3	38,5	38,7	38,9

Źródło: Mały Rocznik... 2002, s. 111; 2004 – s. 111; 2006 – s. 109, 112; 2007 – s. 115; Rocznik Demograficzny 2007, s. 30-34; 2009 – s. 30-35

Ruch naturalny i wędrownikowy ludności

Przedstawione wyżej zmiany stanu zaludnienia miast i wsi są przede wszystkim rezultatem przemian dokonujących się w składnikach ruchu naturalnego i wędrownikowego ludności, zaprezentowanych w tabeli 2. Pomijając tu liczne szczegóły, zwrócimy uwagę na pewne charakterystyczne zmiany, dotyczące zwłaszcza ludności wiejskiej.

Jeszcze w okresie do 2000 roku włącznie liczba zawieranych związków małżeńskich, w przeliczeniu 1000 mieszkańców, oscylowała wokół 5,5. W następnych kilku latach wartość tego współczynnika uległa obniżeniu, a w ostatnich dwóch latach uwzględnionych w tabeli 2 zaznaczył się dość wydatny wzrost. W całym analizowanym okresie na obszarach wiejskich kształtował się on na wyższym poziomie niż w miastach. Odwrotną sytuację obserwujemy w odniesieniu do rozpadu małżeństw – współczynnik rozwodów był niższy na wsi.

Podstawowe znaczenie dla zastępowalności pokoleń mają urodzenia żywe. Jednak wraz ze spadkiem współczynników małżeńskości mniejsze wartości cechują też współczynniki urodzeń. Ale warto jednocześnie zaznaczyć, że na obszarach wiejskich, w porównaniu z miastami, są one stale wyższe.

Dodać należy, że w Polsce, podobnie jak w wielu innych krajach, rośnie odsetek urodzeń pozamałżeńskich. Przeciętnie w całym kraju udział ten wzrósł z 4,8% w 1980 roku do 18,9% w 2006 roku, przy czym w miastach odpowiednio z 5,2% do 21,7%, a na wsi z 4,2% do 14,9% (Rocznik Demograficzny 2007; obliczenia własne).

Drugim składnikiem decydującym o poziomie przyrostu naturalnego ludności są zgony. Od początku obecnego stulecia oscylują one w skali ogólnej od 9,4 do 10,0 na 1000 mieszkańców, przy czym wartości współczynników w miastach są nieco mniejsze, a na wsi – znacznie większe. Ma to związek ze zróżnicowaną strukturą ludności według wieku, ogólnym poziomem higieny i utrudnionym dostępem do placówek ochrony zdrowia na wsi.

Na wysokość umieralności istotny wpływ mają zgony niemowląt. Na uwagę zasługuje to, że na obszarach wiejskich współczynniki te kształtują się na niższym poziomie niż w miastach, a ostatnio wyrównały się (tab. 2).

Tabela 2

Ruch naturalny i wędrownkowy w Polsce

Table 2

Natural and wandering movement in Poland

Wyszczególnienie	2000	2002	2004	2006	2008
Ogółem – na 1000 mieszkańców					
Małżeństwa	5,5	5,0	5,0	5,9	6,8
Rozwody	1,1	1,2	1,5	1,9	1,7
Urodzenia żywe	9,9	9,3	9,3	9,8	10,9
Zgony	9,6	9,4	9,5	9,7	10,0
Przyrost naturalny	0,3	-0,1	-0,2	0,1	0,9
Ogólne saldo migracji	-0,5	-0,5	-0,2	-0,9	-0,4
Miasta – na 1000 mieszkańców					
Małżeństwa	5,4	4,9	5,0	5,9	6,7
Rozwody	1,5	1,6	2,0	2,5	2,2
Urodzenia żywe	8,9	8,4	8,8	9,3	10,4
Zgony	9,3	9,1	9,3	9,5	9,9
Przyrost naturalny	-0,4	-0,7	-0,5	-0,2	0,5
Ogólne saldo migracji	-0,9	-1,4	-2,1	-2,6	-2,1
Wieś – na 1000 mieszkańców					
Małżeństwa	5,7	5,2	5,1	6,0	6,9
Rozwody	0,5	0,5	0,7	0,9	0,9
Urodzenia żywe	11,6	10,6	10,2	10,5	11,6
Zgony	10,2	9,9	9,9	9,9	10,1
Przyrost naturalny	1,4	0,7	0,3	0,6	1,5
Ogólne saldo migracji	+0,1	+1,0	+2,7	+1,7	+2,3
Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych					
razem	8,1	7,5	6,8	6,0	5,6
miasta	8,3	7,9	7,1	6,2	5,6
wieś	7,9	7,1	6,4	5,7	5,6
Urodzenia żywe na 1 zgon					
razem	1,028	0,984	0,980	1,012	1,003
miasta	0,955	0,924	0,946	0,981	1,055
wieś	1,135	1,072	1,029	1,060	1,149

Źródło: Mały Rocznik... 2004, s. 119; 2006 – s. 120; 2007 – s. 123; Rocznik Demograficzny 2005, s. 28-35, 321; 2007 – s. 30-35; 2009 – s. 30-35, 273

Urodzenia i zgony kształtują przyrost naturalny, co oznacza, iż jest on wypadkową tych dwóch rodzajów zdarzeń demograficznych. W skali ogólnej do 2001 roku włącznie charakteryzowały go wartości dodatnie, a od następnego roku przejściowo mieliśmy do czynienia ze znakiem ujemnym. Możemy więc mówić o ubytku naturalnym, który jest charakterystyczny jedynie dla miast. Na obszarach wiejskich stale widzimy wartości dodatnie, chociaż przez pewien czas kształtowały się one na coraz niższym poziomie. W ostatnich kilku latach, zwłaszcza 2006 i 2008, dostrzegamy znaczny wzrost.

Ogólny poziom przyrostu (lub ubytku) rzeczywistego zależy również od migracji definitywnych ludności (tab. 3). W przemieszczeniach wewnątrz krajowych napływ do miast jest co roku znacznie mniejszy od wymeldowań z pobytu stałego (odpływu). Odwrotną sytuację obserwujemy na obszarach wiejskich. Ogólne salda migra-

Tabela 3

Zmiany w strukturze i ruchu ludności

Table 3

Changes in the structure and the age of population

Lata	Na 100 mężczyzn przypada kobiet	Kobiety wieku 15-49 lat (1950=100)	Wskaźniki efektywności migracji w %	
			zagranicznych ^a	wewnętrznych ^b
Ogółem				
2000	106	144	-57,3	X
2002	107	143	-57,7	X
2004	107	142	-33,1	X
2006	107	140	-62,6	X
2008	107	137	•	X
Miasta				
2000	110	236	-61,4	-2,1
2002	110	231	-61,1	-8,7
2004	111	226	-34,6	-17,7
2006	111	219	-62,4	-13,6
2008	111	213	•	•
Wieś				
2000	101	84	-43,1	+2,1
2002	101	85	-47,0	+8,7
2004	101	86	-28,9	+17,7
2006	101	87	-63,2	+13,6
2008	101	88	•	•

^a Efektywność migracji zagranicznych to relacja salda migracji zagranicznych do sumy przyjazdów i wyjazdów za granicę na pobyt stały

^b Efektywność migracji wewnętrznych – stosunek przemieszczeń pomiędzy wsią i miastem do sumy migracji ze wsi do miast i z miast na wieś

Źródło: Rocznik Demograficzny 2005, s. 54-59, 321; 2006 – s. 54-59; 2007 – s. 26, 55-59; 2009 – s. 54-59

cyjne są modyfikowane przez migracje zagraniczne. W tym przypadku ubytki migracyjne wykazują również wsie, choć tam są one mniejsze niż w miastach.

Uwzględniając łącznie rezultaty migracji wewnętrznych i zagranicznych, na podstawie współczynników i wskaźników zawartych w tabelach 2 i 3 zauważamy salda ujemne w miastach, a dodatnie na wsi.

Zmiany struktury demograficznej

Podstawowe znaczenie dla procesu reprodukcji ludności ma struktura populacji według płci i wieku (por. tab. 3, 4 i 5). Przeciętnie w skali kraju na 100 mężczyzn przypada 107 kobiet. Spore różnice wskaźnika feminizacji ujawniają się przy uwzględ-

Tabela 4

Zmiany struktury ludności Polski według wieku

Table 4

Changes of the structure of the population of Poland according to the age

Lata	Ludność w wieku						
	poniżej 20 lat		65 lat i więcej	produkcyjnym ^a	razem	przedprodukcyjnym	poprodukcyjnym
	razem	w tym 0-14					
	w % ogółem				na 100 osób w wieku produkcyjnym		
Ogółem							
2000	27,8	19,1	12,4	60,8	64	40	24
2002	26,3	17,8	12,8	62,2	60	36	24
2004	24,5	16,7	13,1	63,5	57	33	24
2006	23,1	15,8	13,4	64,2	56	32	24
2008	22,2	15,3	13,5	64,5	55	30	25
Miasta							
2000	25,9	17,1	11,7	63,3	58	35	23
2002	24,1	15,9	12,3	64,7	55	32	23
2004	22,4	14,9	12,9	65,7	52	29	23
2006	21,0	14,2	13,4	66,0	51	27	24
2008	20,2	13,9	13,7	65,8	52	27	25
Wieś							
2000	30,9	22,2	13,4	56,8	76	49	27
2002	29,7	20,9	13,5	58,4	72	45	27
2004	27,9	19,6	13,6	60,0	67	41	26
2006	26,4	18,4	13,5	61,4	63	38	25
2008	25,3	17,5	13,2	62,4	60	35	25

^a Mężczyźni w wieku 18-64 lat, kobiety w wieku 18-59 lat

Źródło: Rocznik Demograficzny 2005, s. 54-59; 2006 – s. 54-59; 2007 – s. 54-59; 2009 – s. 54-59

Tabela 5

Mediana^a wieku ludności Polski

Table 5

Median^a of the age of the population of Poland

Lata	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Miasto razem	Wieś razem
2000	35,4	33,4	37,4	36,6	33,5
2003	36,2	34,2	38,3	37,5	34,2
2004	36,5	34,4	38,6	37,7	34,6
2005	36,7	34,7	38,9	38,0	34,8
2006	37,0	35,0	39,1	38,2	35,2
2008	37,5	35,0	39,6	38,7	35,7

^a Wiek środkowy

Źródło: Rocznik Demograficzny 2005, s. 150; 2006 – s. 154; 2007 – s. 154; 2009 – s. 54-59, 152

nieniu podziału na miasta i wieś oraz na poszczególne województwa. W miastach od wielu już lat średnio na 100 mężczyzn przypada 111 kobiet. Obszary wiejskie są znacznie słabiej sfeminizowane. Przeciętna liczba kobiet na 100 mężczyzn wynosi tam 101. Istotny wpływ na zróżnicowanie struktury ludności według płci w środowiskach miejskim i wiejskim miały wcześniejsze procesy migracyjne.

Również struktura ludności według wieku przy uwzględnieniu podziału na te dwa środowiska jest dość znacznie zróżnicowana. Zwróćmy najpierw uwagę na dwie skrajne grupy wieku wyodrębnione w tabeli 4. Widoczny jest malejący odsetek dzieci w wieku od 0 do 14 lat, przy czym przez cały czas ich udział w miastach jest znacznie mniejszy niż na wsi. Równocześnie następuje wzrost udziału procentowego osób liczących 65 i więcej lat. W tej grupie wiekowej dynamika wzrasta, choć widoczna jest właściwie tylko w miejskich jednostkach osadniczych. Na obszarach wiejskich zmiany są ledwie dostrzegalne. Przedstawiona struktura wieku będzie miała niewątpliwie wpływ na poziom przyrostu naturalnego w następnych latach.

W tym samym okresie obserwujemy stały wzrost odsetka ludności w wieku produkcyjnym, przy czym relatywnie wyższe wartości tego wskaźnika dostrzegamy w miastach. Taka struktura wieku wywiera określony wpływ na kształtowanie się sytuacji na rynku pracy.

Analiza trójdziałnego podziału populacji wskazuje na malejącą liczbę osób w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym. Taki trend można by uznać za pożądany, gdyby nie fakt, że odbywa się to jedynie kosztem ludności w wieku przedprodukcyjnym.

Przedstawione skrótowo prawidłowości dotyczące struktury wieku ludności obrazuje syntetycznie mediana wieku. Jej analiza (tab. 5) wskazuje, że względnie „młodsza” ludność zamieszkuje obszary wiejskie, przy czym prawidłowość ta dotyczy mężczyzn i kobiet. Średni wiek ludności wykazuje przy tym stały wzrost.

Ludność według poziomu wykształcenia

W procesie rozwoju społeczno-gospodarczego i postępu cywilizacyjnego ważną rolę odgrywa poziom wykształcenia ludności. Wyniki kolejnych spisów powszechnych, a także szacunki wykonane dla lat 2004-2008 pokazują, że ogólny poziom jej wykształcenia stale się poprawia (por. tab. 6 i 7).

Tabela 6
Ludność Polski w wieku 15 i więcej lat według poziomu wykształcenia w latach 1988^a i 2002^b

Table 6
Population of Poland in age of 15 and more years according to the level of education in years 1988^a and 2002^b

Wyszczególnienie	Rok	Ogółem	Miasta	Wieś
		w odsetkach		
Ogółem	1988	100,0	100,0	100,0
	2002	100,0	100,0	100,0
Wyższe	1988	6,5	9,4	1,8
	2002	10,2	13,7	4,3
Policealne	1988	1,7	2,0	1,0
	2002	3,3	4,0	2,0
Średnie razem	1988	23,0	29,8	12,1
	2002	29,4	34,5	20,4
zawodowe	1988	17,2	21,8	9,8
	2002	20,4	23,0	16,0
ogólnokształcące	1988	5,8	8,0	2,3
	2002	9,0	11,6	4,5
Zasadnicze zawodowe	1988	23,6	23,2	24,2
	2002	24,1	21,1	29,2
Podstawowe ukończone	1988	38,8	32,3	49,2
	2002	28,2	22,2	38,3
Pozostałe ^c	1988	6,5	3,2	11,7
	2002	4,9	4,4	5,7
		1988 = 100		
Ogółem	X	110,7	113,1	106,7
Wyższe	X	174,3	164,8	252,5
Policealne	X	218,5	223,3	203,0
Średnie razem	X	141,1	131,2	180,5
zawodowe	X	131,1	179,0	174,6
ogólnokształcące	X	170,6	164,3	205,4
Zasadnicze zawodowe	X	113,1	102,8	129,1
Podstawowe ukończone	X	80,4	77,8	83,1
Pozostałe ^c	X	83,8	154,4	52,2

^a Dane Narodowego Spisu Powszechnego 1988

^b Dane Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002

^c Podstawowe nieukończone, bez wykształcenia szkolnego i nieustalone

Źródło: Rocznik Demograficzny 2007, s. 174

Tabela 7

Ludność Polski w wieku 13 i więcej lat według poziomu wykształcenia
(stan w dniu 31 XII w odsetkach)^a

Table 7

Population of Poland in age of 13 and more years according to the level of education
(state in 31 XII in interest)^a

Wyszczególnienie	Ogółem	W tym z wykształceniem					
		wyższym	policealnym i średnim	zasadniczym zawodowym	gimnazjalnym	podstawowym ukończonym	pozostałe ^b
Ogółem 2002	100,0	11,1	32,4	23,8	1,8	28,0	2,9
2004	100,0	13,0	33,0	23,3	5,1	23,0	2,6
2006	100,0	15,3	33,1	22,6	5,5	20,9	2,6
2008	100,0	17,4	33,6	22,3	5,5	19,4	2,4
Miasta 2004	100,0	17,5	38,0	21,3	4,4	16,8	2,0
2006	100,0	20,7	38,2	20,7	4,8	15,3	0,3
2008	100,0	23,2	38,3	20,2	4,5	13,8	•
Wieś 2004	100,0	5,4	24,5	29,4	5,8	31,9	3,0
2006	100,0	6,4	24,6	28,5	6,3	29,1	5,1
2008	100,0	7,5	25,3	28,5	6,4	27,2	•

^a Dane szacunkowe opracowane z uwzględnieniem wyników NSP 2002, bieżących bilansów ludności oraz wyników badań z zakresu szkolnictwa

^b Niepełne podstawowe i bez wykształcenia szkolnego

Źródło: Mały Rocznik... 2006, s. 115; 2007 – s. 118. Rocznik Demograficzny 2007, s. 159; 2009 – s. 157; obliczenia częściowo własne

Obserwujemy systematyczny wzrost odsetka ludności z wykształceniem wyższym, średnim i policealnym. Od 1988 roku niewiele zmienia się procentowy udział osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym. Stale jednak zmniejsza się odsetek ludności z wykształceniem podstawowym oraz z podstawowym nieukończonym i bez wykształcenia szkolnego.

Jeśli dane z 1988 roku przyjmiemy za 100, to w okresie do kolejnego spisu powszechnego w 2002 roku liczba ludności w wieku 15 i więcej lat wzrosła do 110,7%. Najwyższy wzrost w tym czasie nastąpił w odniesieniu do ludności z wykształceniem policealnym. Znaczny wzrost wskaźnika dostrzegamy również w przypadku osób z wykształceniem wyższym i średnim, zwłaszcza ogólnokształcącym. W tym samym czasie zmniejszył się udział populacji z wykształceniem podstawowym i tzw. pozostałym. Ten kierunek zmian należy ocenić ze wszech miar pozytywnie.

Ze względu na charakter życia społeczno-gospodarczego i zróżnicowaną strukturę zawodową ludności mieszkającej na wsi i w miastach również spore różnice dostrzegamy w poziomie wykształcenia populacji tych dwóch środowisk. Także niejednolicie kształtuje się dynamika przemian w tym zakresie. To zupełnie zrozumiałe, jeśli weźmiemy pod uwagę, że na obszarach wiejskich nie funkcjonują wyższe

uczelnie, sądy, prokuratury, teatry itp., czyli instytucje, które muszą zatrudniać odpowiednią liczbę osób legitymujących się dyplomami studiów wyższych. Ten poziom wykształcenia powinni mieć nauczyciele, księża, przynajmniej część pracowników urzędów gminnych, placówek handlowych, ochrony zdrowia, kultury itp. Dyplomy wyższych uczelni mają też niektórzy rolnicy, oficerowie w zielonych garnizonach, dawni pracownicy różnych zakładów i instytucji, którzy po osiągnięciu wieku emerytalnego przenoszą się z miast na wieś.

Można więc w uproszczeniu uznać, że jeśli chodzi o kwalifikacje osób czynnych zawodowo na obszarach wiejskich, to relatywnie większe zapotrzebowanie może być na pracowników z wykształceniem zasadniczym zawodowym, średnim (zwłaszcza zawodowym) i ewentualnie policealnym. Można się też spodziewać znacznego udziału osób z wykształceniem podstawowym, ponieważ tylko określona część dzieci i młodzieży decyduje się na kontynuację nauki w szkołach ponadpodstawowych.

Dane ostatnich dwóch spisów powszechnych dowodzą, że miasta skupiają relatywnie więcej kadr z wykształceniem wyższym, średnim (zwłaszcza zawodowym) i policealnym. Analiza wskaźników wzrostu w okresie międzyspisowym wykazuje stosunkowo najwyższy przyrost osób z wykształceniem policealnym i średnim zawodowym. Na zbliżonym poziomie ukształtowały się wskaźniki ludności z wykształceniem wyższym i średnim ogólnokształcącym.

Jednoznacznie pozytywnie należy ocenić wzrost kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich. Udział ludności wiejskiej w wieku 15 i więcej lat z wykształceniem wyższym wzrósł z 1,8% do 4,3%, z wykształceniem średnim z 12,1% do 20,4%, z zasadniczym zawodowym z 24,2% do 29,2%. Równocześnie zmniejszeniu uległ odsetek ludności z ukończonym wykształceniem podstawowym, a także (odmiennie niż w miastach) osób zakwalifikowanych do kategorii „pozostałe”.

Zmiany przedstawione wyżej w punktach procentowych znajdują odzwierciedlenie w indeksach. Przyjmując stan z 1988 roku za 100%, zauważamy, że w okresie do następnego spisu powszechnego w 2002 roku ogólna liczba tej grupy wiekowej ludności wzrosła jedynie do 106,7%, a ludności z wykształceniem wyższym aż do 252,5%, z wykształceniem policealnym do 203,0%, ze średnim ogólnokształcącym do 205,4% (tab. 6). Równocześnie nastąpiły wyraźne spadki wskaźników osób z ukończonym wykształceniem podstawowym oraz bez wykształcenia szkolnego. To bardzo ważne i pożądane zmiany.

Od spisu powszechnego w 2002 roku upłynęło sporo czasu. Dla następnych lat w GUS dokonano odpowiednich szacunków, a ich wyniki zamieszczone są w tabeli 7. Nie są to jednak w pełni porównywalne dane, ponieważ dolną granicę wieku obniżono do 13 lat, a ponadto wyodrębniono wykształcenie gimnazjalne. Niemniej jednak uzyskane w ten sposób informacje ukazują dalsze zmiany oraz aktualny obraz sytuacji. W odniesieniu do ostatnich kilku lat (2004-2008) dane dotyczące miast i wsi zestawiono w tym samym układzie. Wynika z nich, iż pod względem wykształcenia ludności następuje dalsza poprawa, widoczna zarówno w miastach, jak i na obszarach wiejskich. Pozytywnym zjawiskiem jest wyraźny wzrost odsetka osób z wykształceniem wyższym. Na ustabilizowanym poziomie utrzymuje się procentowy udział osób z wykształceniem średnim i policealnym. Spadkową tendencję

obserwujemy w odniesieniu do populacji z wykształceniem zasadniczym i podstawowym ukończonym.

Podsumowanie

W opracowaniu przedstawiono zasoby ludzkie miast i obszarów wiejskich z uwzględnieniem wielu cech, procesów i struktur. Stanowią one liczący się kapitał i potencjał rozwojowy. Przez dziesiątki lat znacznie większą wagę przywiązywano w Polsce do rozwoju przemysłu i urbanizacji, a na rozwój obszarów wiejskich nie starczało środków. Tu opóźnienia czy wręcz zaniedbania są znacznie większe.

Na obszarach wiejskich nadal pozostało prawie 39% ludności kraju. Od kilku lat zauważalny jest przyrost liczby ludności mieszkającej na wsi. Pod wieloma względami widoczne są korzystne przeobrażenia wiejskich zasobów ludzkich. Charakteryzują je względnie korzystniejsze współczynniki dynamiki demograficznej, dzietności, reprodukcji brutto i netto oraz wskaźniki efektywności migracji wewnętrznych. Relatywnie większy jest tam też udział procentowy dzieci i młodzieży. Łącznie z postępującą poprawą poziomu wykształcenia kapitał ludzki może zatem stanowić nieoceniony czynnik wszechstronnego rozwoju obszarów wiejskich.

Znając potencjał demograficzny, jego ogólne zasoby i podstawowe cechy, łatwiej jest planować jego wykorzystanie. Zarówno władze państwowe, jak i samorząd terytorialny, a także liczne organizacje pozarządowe powinny więc dołożyć wszelkich starań, aby ten kapitał w jak najszerszym zakresie i jak najlepiej zagospodarować.

Ze względu na obserwowane trudności w gospodarce miejskiej nie ma co liczyć na dalsze, a zwłaszcza szybkie wchłonięcie przez miasta znacznej części wiejskich zasobów ludzkich. Należy więc w większym niż dotychczas stopniu zmierzać do wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Umożliwi to lepsze wykorzystanie kapitału ludzkiego w tym środowisku społecznym.

Literatura

- Baron A., Armstrong M., 2008, *Zarządzanie kapitałem ludzkim*, Kraków
- Becker G.S., 1964, *Human Capital*, New York
- Chojnicki Z., Czyż T., 2007, *Rola kapitału ludzkiego w kształtowaniu gospodarki opartej na wiedzy w Polsce*, Przegląd Geograficzny, 3-4
- Czynnik ludzki w procesie zarządzania innowacjami*, 2003, red. A. Sosnowska, Warszawa
- Domański S.R., 1993, *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, Warszawa
- Florezack W., 2007, *Mikro- i makroekonomiczne korzyści związane z kapitałem ludzkim*, Ekonomista, 5
- Kapitał ludzki w procesie kształtowania gospodarki opartej na wiedzy*, 2007, red. M. Przybyszewski, Warszawa
- Łukasiewicz G., 2009, *Kapitał ludzki organizacji. Pomiar i sprawozdawczość*, Warszawa
- Mały Rocznik Statystyczny Polski*, 2002, 2004, 2006, 2007, 2009, Warszawa
- Rocznik Demograficzny*, 2005, 2006, 2007, 2009, Warszawa
- Schulz T.W., 1976, *Investment in Human Capital*, New York

Zarządzanie kapitałem ludzkim w gospodarce, 2007, red. D. Kopycińska, Szczecin
Zdrojewski E.Z., 2007, *Czynnik ludzki szansą rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*. W: *Nauczanie demografii w szkołach wyższych*, red. D. Kałuża, J. Kowaleski, Łódź

Summary

Thanks to the creative contribution of American scholars, for several decades a human capital is recognized as the main growth. This topic has become the subject of the present paper.

The main purpose of the article is to show dynamics and the current level of education of the population of Poland relating to the demographic transformation.

The survey encompasses the period of 2000-2008, using especially conclusions of general censuses of year 2002 (and 1988) taking into consideration the division into (cities) urban and (village) rural areas.